

POSIBILE STRUCTURI DE CULT ÎN BRONZUL TÂRZIU DE LA RĂSĂRIT DE CARPAȚI

Vasile Diaconu

Reconstituirea aspectelor de natură spirituală pentru comunitățile preistorice nu este nici pe departe un demers simplu, în condițiile în care unele manifestări cu implicații cultice/religioase pot să nu lase urme palpabile. Dacă practicile funerare sunt edificatoare, în majoritatea cazurilor, în ceea ce privește specificul spiritual al unei comunități, alte categorii de descoperiri care pot să contribuie la îmbogățirea tabloului privitor la credințele religioase trebuie analizate cu maximă atenție. Putem aminti aici diferitele tipuri de depuneri (vase ceramice, piese metalice, obiecte de piatră etc.), riturile de fundare, reprezentările antropomorfe și zoomorfe, sau existența unor spații destinate practicilor de natură spirituală.

În cele ce urmează, intenționăm să aducem în discuție câteva elemente privitoare la posibila existență a unor astfel de spații, în care se poate presupune că aveau loc manifestări religioase sau cu caracter ritual. În literatura arheologică, asemenea perimetre, caracterizate printr-o funcționalitate care depășește limitele activităților cotidiene, având ca element definitoriu practica rituală, sunt cunoscute drept „locuri de cult” și, de obicei, reprezintă situri arheologice de sine stătătoare¹. Întrucât, în zona aflată în atenția noastră, nu sunt cunoscute cu certitudine asemenea locuri, considerăm că este mai potrivită formularea „structură de cult”, cu scopul de a evidenția anumite zone sau complexe arheologice din cadrul unor situri.

Sub aspect cronologic avem în vedere doar perioada Bronzului târziu, care, în spațiul est-carpatic, corespunde cu evoluția culturii Noua². Faptul că ne-am concentrat

¹ Este cunoscut faptul că, în general, pentru epoca bronzului, astfel de situri sunt destul de rare; vezi și A.F. Harding, *European societies in the Bronze Age*, Cambridge, 2000, p. 309. Pentru spațiul românesc a se vedea Al. Vulpe, *Structuri sociale și credințe religioase în epoca bronzului și în prima epocă a fierului*, în M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria Românilor*, vol. I, București, 2001, p. 368-369.

² Pentru a cita doar câteva dintre cele mai importante referințe bibliografice: M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, 3-4, 1953, p. 443-486; idem, *Perioada târzie a epocii bronzului*, în M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe, *op.cit.*, p. 272-287; A.C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 131-167; idem, *Sur les problèmes du bronze tardif carpatho-danubien et nord-ouest pontique*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 59-94; idem, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România*, în *CCDJ*, IX, 1991; M. Florescu, A.C. Florescu, *Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni*, în *ArhMold*, XIII, 1990, p. 49-102; idem, *Noua*, în *EAIVR*, București, 2000, p. 199-204; I. Andrițoiu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua în sud-vestul Transilvaniei*, în *TD*, 7, 1986, p. 31-45; E. Sava, *Epoca bronzului - perioada mijlocie și târzie (sec. XVII-XII î.e.n.)*, în *TD*, 15, 1994, p. 141-158; idem, *Die spätbronzezeitlichen Aschehügel („Zol’niki”) - ein Erklärungsmodell und einige historisch-wirtschaftliche Aspekte*, în *PZ*, 80, 2005, p. 65-109; V. Căvruc, *Once more about the Ponto-Caspian factor in the formation of the Noua culture*, în *TD*, 19, 1998, p. 93-111.

analiza doar pe un anumit spațiu din vastul areal ocupat de această cultură, nu înseamnă că viața spirituală a comunităților de la răsărit de Carpați prezintă diferențe față de celelalte zone ale culturii Noua. Această disociere, pur formală, are la bază stadiul încă deficitar al cunoașterii și interpretării locurilor cu posibile implicații culturale din siturile Noua aflate în dreapta Prutului.

Cercetările din unele așezări specifice Bronzului târziu, au permis și anumite interpretări ale unor complexe arheologice ca fiind dovezi ale practicilor religioase specifice comunităților culturii Noua. Astfel, încă de la introducerea în literatura de specialitate a termenului de „cenușar” s-au emis opinii privitoare și la funcția votivă a acestor structuri, întâlnite în numeroase așezări³.

S-a considerat că movilele de cenușă sau „cenușarele” întâlnite în așezările din Bronzul târziu ar reprezenta morminte de incinerare⁴, opinie care ni se pare depășită.

Analizând unele „cenușare” din cadrul culturii Belogradovka, S.S. Berezanskaja le interpreta ca fiind construcții cu caracter votiv și găsește paralele în mediul culturii Noua⁵. Funcția votivă a „cenușarelor” a fost presupusă pe baza descoperirii în interiorul acestora a unui număr mare de cranii de animale, statuete antropomorfe și zoomorfe, sfere, rotondele de lut și vase miniaturale⁶.

În urma cercetărilor de la Ghindești (Republica Moldova), A.I. Meljukova a ajuns la concluzia că movilele de cenușă sunt resturile unor structuri de locuire, colibe în mod special, care au ars, dar se admite și ipoteza unor vetre cu caracter votiv⁷.

Interesantă este și opinia altor cercetători, potrivit cărora unele „cenușare” din mediul culturii Sabatinovka pot fi interpretate ca locuri de sacrificiu, unde se ardeau ofrande animale și umane⁸. Un punct de vedere similar îl întâlnim la O. Levițki și E. Sava, care, pornind de la rezultatele cercetărilor din așezările de la Petrușeni și Cobâlnea (Republica Moldova), sunt de părere că unele „cenușare” din arealul culturilor Noua și Sabatinovka pot fi interpretate ca locuri de cult⁹. Ca argument, autorii citați pornesc de la ideea că, în așezările respective, urmele locuințelor au apărut în spațiul dintre cenușare și nu în interiorul acestora, situație atestată și la Ostroveț și Mahala (Ucraina). În plus, în cenușarul numărul 4 de la Cobâlnea, caracterul ritual al acestuia ar putea fi ilustrat prin câteva descoperiri interesante. Pe suprafața acestuia au fost identificate patru grupuri de câte două cranii de taurine,

³ E. Sava, *Die spätbronzezeitlichen* ..., p. 88.

⁴ S.S. Berezanskaja, G.T. Titenko, *Novi razkopi pameatok bilogradivskogo tipu*, în *Arheologia*, IX, 1954, p. 130.

⁵ S.S. Berezanskaja, *Belogradovskaja kul'tura*, în *Arheologia Ukrainskoi SSR*, I, 1985, p. 502, 510; E. Sava, *op. cit.*, p. 90.

⁶ S.S. Berezanskaja, *op.cit.*, p. 510; V. Cavruc, *Sat Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna*, în V. Cavruc (coord.), *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 2003, p. 92.

⁷ E. Sava, *op. cit.*, p. 90.

⁸ S.S. Berezanskaja, V.V. Otroščenko, N.N. Čeredničenko, I. N. Šarafutdinova, *Kul'tury epochi bronzu na territorii Ukrainy*, Kiev, 1986, p. 92.

⁹ O. Levițki, E. Sava, *Nouvelles recherches des établissements de la culture Noua dans la zone comprise entre le Prout et le Nistru*, în *CCDJ*, X, 1993, p. 136 și nota 44.

dispuse cardinal, la care se adaugă o aglomerare de oase, alte două cranii de bovine și o mandibulă umană cu dinții polizați¹⁰.

Și pentru unele vetre descoperite în așezări ale culturii Noua s-a presupus că aveau o funcție cultică, dar dovezile nu sunt suficient de concludente. Amintim, în contextul acestei discuții, o astfel de vatră, descoperită în așezarea culturii Noua de la Crasnaleuca (jud. Botoșani), de formă pătrată, cu latura dinspre sud deschisă, celelalte trei laturi fiind formate din pietre de formă dreptunghiulară, iar zona centrală era lipită cu lut și arsă la roșu¹¹. Deși autoarea săpăturilor consideră că respectiva instalație de foc avea funcție cultică, lipsa unui inventar concludent (singurul obiect legat de această vatră este un os tăiat la un capăt) și a unei situații arheologice deosebite, la care se adaugă și lipsa ilustrației, ne determină să avem anumite rezerve în ceea ce privește rolul precis al acesteia. Nu excludem și posibilitatea ca, în anumite situații, vetrele din locuințe și chiar cele aflate în aer liber să fi făcut parte din recuzita diferitelor practici rituale ale comunităților culturii Noua, dar acest fapt este greu de demonstrat în lipsa unor elemente concludente.

Pentru comparație și pentru a completa un anumit stadiu al cunoștințelor, amintim că o vatră cu destinație specială, folosită probabil cu scop ritual, a cărei gardină prezintă unele elemente decorative, a fost identificată într-o așezare a culturii Noua de la Deuș (jud. Cluj)¹².

De asemenea, o categorie de complexe arheologice care merită discutate sunt *gropile de cult*. Pentru cultura Noua dintre Carpații Răsăriteni și Prut, literatura arheologică menționează puține descoperiri de acest fel. Pentru că cele mai multe gropi de cult au fost identificate în așezarea de la Căndești (jud. Vrancea)¹³, considerăm necesară o scurtă prezentare a lor.

În cadrul sitului amintit, gropi cu presupusă destinație cultică au fost identificate atât în interiorul cenușarelor, în vecinătatea locuințelor, cât și în marginea așezării¹⁴.

Două dintre aceste gropi de cult au fost surprinse cu prilejul cercetării cenușarului 5, în marginile acestuia, fiind orientate nord-sud, la 6 m distanță de limitele locuințelor¹⁵. Una dintre aceste gropi, cu adâncimea de 1,5 m și diametrul de 1,6 m avea la bază o lipitură destul de groasă, din lut galben și pleavă, peste care s-a aplicat o altă lipitură mai subțire. În zona centrală a gropii se afla o vatră cu gardină, cu diametrul de 0,5 m, pe care se afla cenușă, cărbuni, oase calcinate și un vas de lut. Pe o treaptă cruțată atunci când s-a săpat groapa, se afla o piatră sfărâmată, despre a cărei utilitate nu se fac referiri.

¹⁰ **Ibidem**, p. 136, fig. 12; G. Cavruc menționează faptul că în cenușarul respectiv au fost identificate, de fapt, două mandibule umane, vezi G. Cavruc, **Groapa rituală din așezarea culturii Noua de la Zoltan**, în *Angustia*, 5, 2000, p. 193 și nota 3.

¹¹ L. Dascălu, **Bronzul Mijlociu și Târziu în Câmpia Moldovei**, Iași, 2007, p. 181.

¹² M. Wittenberger, **Cultura Noua din Transilvania**, teză de doctorat, Iași, 2006, p. 99.

¹³ M. Florescu, A.C. Florescu, **Unele observații cu privire la geneza culturii Noua...**, p. 56-58.

¹⁴ **Ibidem**.

¹⁵ **Ibidem**, p. 56

Cea de-a doua groapă de cult se găsea pe latura sudică a cenușarului, având adâncimea de 1,3 m și diametrul de 1,2 m, pereții lutuiți cu două straturi de lipitură, iar pe fundul gropii a fost construită vatra. Aceasta din urmă avea lipituri groase, fiind refăcută de trei ori, iar cenușa și cărbunii au fost adunate de pe vatră și depuse într-un vas cu capac, ce se găsea pe gresiile așezate orizontal pe marginea gropii¹⁶.

O altă groapă de cult a fost descoperită în zona centrală a cenușarului 2, între cele cinci locuințe. Ca formă se aseamănă cu cele prezentate anterior, groapa fiind săpată în două trepte, având diametrul de 1,2 m. Groapa a fost lipită cu trei straturi de lutuială, pe treapta superioară a fost depus un vas-sac, iar pe treapta inferioară o ceașcă. Pe fundul gropii, care ținea loc și de vatră, se afla un vas cu gura în jos¹⁷. O situație similară a fost surprinsă și în cenușarul 4, dar intervențiile ulterioare au distrus o mare parte a acestuia.

Interesantă este și groapa de cult situată în marginea nord-vestică a așezării. Deși suprapusă și distrusă parțial de o groapă La Tène, aceasta se prezenta sub forma unei cavități perfect rotunde, cu diametrul de 2,5 m și adâncimea probabilă de 1,5 m. La 0,3 m față de baza gropii a fost săpat un prag semicircular, cu trei trepte de acces. Groapa a fost lipită cu un strat gros de lut, aplicat în trei etape și puternic ars la partea superioară. Pe fundul gropii se afla o vatră, cu gardină și care avea un diametru de aproximativ 0,5 m. Pe prag au fost identificate fragmente ceramice de la două cești. Tot pe podină au fost identificate bucăți de lipitură provenind de la pereți¹⁸.

După această prezentare se impun câteva observații, menite să sublinieze trăsăturile acestor presupuse gropi de cult.

Așa cum o arată situația de la Căndești, constatăm faptul că presupusele locuri de cult se găsesc în marginea cenușarelor, dispuse simetric, în zona centrală a cenușarelor, în spațiul delimitat de locuințe și în marginea așezării. Sub aspect constructiv, observăm că toate se prezintă sub forma unor gropi relativ circulare, lipite cu lut și prevăzute cu una sau mai multe trepte. Pe fundul gropilor se află de obicei o vatră, cu gardină. Inventarul acestor gropi este extrem de sărac, fiind constituit exclusiv din ceramică și resturi de ardere.

În aceste condiții, interpretarea obiectivelor amintite anterior necesită multă prudență. Dispunerea simetrică sau centrală, în raport cu locuințele, a acestor „spații cultice” nu constituie neapărat un indiciu al funcționalității lor. Amintim faptul că în aceeași așezare, locuințele, dar și vetrele din unele cenușare, sunt dispuse radial, sau cardinal¹⁹. În plus, inventarul săracios nu aduce suficiente date care să confirme funcția culturală a acestor locuri, dar nici nu o poate infirma pe deplin.

Dacă pentru gropile menționate deja ar putea fi acceptată utilitatea lor ca spații cu implicații religioase, pentru obiectivul din marginea nord-vestică a așezării suntem

¹⁶ **Ibidem**, p. 57.

¹⁷ **Ibidem**.

¹⁸ **Ibidem**, p. 58.

¹⁹ **Ibidem**, fig. 4.

destul de reținută în legătură cu funcția cultică a acestuia. Dimensiunile mari ale gropii, vatra plasată central, pragul și treptele de acces, fragmentele de lipitură provenind de la pereți ne determină să credem că avem de a face cu o locuință adâncită, poate chiar cu un adăpost de tip „surlă”, așa cum este el atestat pe temeiuri etnografice²⁰.

Pentru un tablou cât mai complet privitor la existența structurilor de cult în siturile culturii Noua mai amintim faptul că și în spațiul intracarpatic au fost identificate astfel de obiective. Amintim descoperirile de la Fântânele (jud. Bistrița-Năsăud)²¹, unde au fost cercetate câteva gropi cu depuneri rituale de vase ceramice, sau complexul de cult de la Zoltan (jud. Covasna)²². În acest din urmă caz, într-o groapă cu materiale specifice culturii Noua a fost identificat scheletul unui copil a cărui vârstă a fost estimată la 2,5 ani²³. Menționăm că și pentru cultura Wietenberg sunt semnalate câteva complexe de cult asemănătoare cu cel de la Zoltan, în siturile de la Păuleni (jud. Harghita)²⁴ și Obreja (jud. Alba)²⁵. Ținând cont de cele amintite, nu trebuie să excludem faptul că unele manifestări cultice întâlnite în arealul Noua din interiorul arcului carpatic să fie de fapt „moșteniri” preluate de la comunitățile Wietenberg.

Deși datele prezentate sunt destul de succinte, fapt datorat și stadiului cunoștințelor din acest moment, putem afirma că manifestările vieții spirituale din perioada Bronzului târziu sunt destul de complexe, dar departe de a fi pe deplin înțelese. Avem în vedere nu doar structurile de cult amintite anterior, ci și comportamentul funerar. Dacă acesta din urmă a beneficiat de o atenție specială²⁶, locurile cu destinație cultică/religioasă din așezările Noua încă necesită cercetări suplimentare. În mod clar, unele complexe arheologice au evidente trăsături rituale, dar am amintit și situații care ridică unele semne de întrebare. La toate acestea se mai pot adăuga și alte tipuri de descoperiri, cum ar fi depunerile de piese metalice, și care, în mare parte, pot fi considerate tot manifestări ale credințelor religioase.

²⁰ I. Chelcea, **Asupra surlei ca adăpost omenesc-elementar (La români și la alte popoare)**, în *Muzeul Satului. Studii și Cercetări*, 1970, p. 54-55.

²¹ Gh. Marinescu, **Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua) în nord-estul Transilvaniei**, în *Apulum*, 22, 1985, p. 23-28; I. Andrițoiu, V. Vasilev, **Quelques considérations concernant la culture Noua en Transylvanie**, în *CCDJ*, X, 1993, p. 103.

²² G. Cavruc, **op.cit.**, p. 193-198.

²³ **Ibidem**; Al. Comșa, **Date antropologice referitoare la mormântul de copil descoperit la Zoltan (cultura Noua)**, în *Angustia*, 2, 2000, p. 199-202.

²⁴ V. Cavruc, M. Rotea, **Locuirea Wietenberg de la Păuleni**, în *Angustia*, 5, 2000, p. 156; V. Cavruc, **Păuleni-Ciomortan (sat Șoimeni/Csiksomortán, com. Păuleni-Ciuc, jud. Harghita)**, în V. Cavruc (coord.), **Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei**, Sf. Gheorghe, 2003, p. 140.

²⁵ T. Soroceanu, **Descoperirile din epoca bronzului de la Obreja (jud. Alba)**, în *AMN*, X, 1973, p. 495-497.

²⁶ E. Sava, **Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung späthronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dneestr und Westkarpaten**, în PAS 19, Kiel, 2002.

Possible Late Bronze Age cult structures in the East of the Carpathians

Summary

Based on the archaeological data, the author discusses the possible existence of cult structures in the Late Bronze Age sites from the east of the Carpathians. These structures can be interpreted as having served as location for religious or ritual practices. In the archaeological literature it has been written about the votive role of the „ash mounds”, but the known data can not be generalized.

The author examines several types of discoveries: hearths and pits, which have had ritual functions. The most interesting data are provided by the cult pits which were found in the settlement of Căndești (Vrancea County). These religious/cult structures have analogues in the Noua settlements discovered in Transylvania. If human skeletons were found in the cult pits from the Carpathian basin, there is no similar information in Moldavia.

Taking into consideration both the funerary practices and the cult structures, they argue for the complexity of the spiritual life of the Late Bronze Age communities.